

Gayrat RAXIMOV,

PhD, dotsent, Urganch davlat universiteti, Urganch, O'zbekiston

E-mail: shixnazarmadiyrov@gmail.com, ORCID: 0009-0000-2242-2608

Dotsent, Q.Olloyorov taqrizi asosida

INTELLEKTUALIZM VA SUN'IY INTELLEKT FALSAFASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada intellektualizm va sun'iy intellekt falsafasining o'zaro aloqador jihatlarini ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil etiladi. Zamonaviy texnologik taraqqiyot sharoitida inson tafakkuri, aql, bilim, ong, ijodkorlik va axloqiy mas'uliyat kabi tushunchalarning mazmuni yangi talqinni talab qilmoqda. Maqolada intellektualizmning tarixiy-falsafiy asoslari, inson intellektining tabiati, sun'iy intellektning shakllanishi, mashina va inson tafakkurining o'xshash hamda farqli tomonlari, bilim va haqiqat muammosi, ijodkorlik, axloq, erkinlik, mas'uliyat va inson qadri masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Intellektualizm, intellekt, aql, tafakkur, ong, bilim, sun'iy intellekt, falsafa, ratsionalizm, ijodkorlik, axloq, erkinlik.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛИЗМ И ФИЛОСОФИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация

В статье с социально-философской точки зрения анализируются взаимосвязанные аспекты интеллектуализма и философии искусственного интеллекта. В условиях современного технологического прогресса содержание таких понятий, как человеческое мышление, разум, знание, сознание, творчество и нравственная ответственность, требует нового осмысления. В статье рассматриваются историко-философские основы интеллектуализма, природа человеческого интеллекта, становление искусственного интеллекта, сходства и различия машинного и человеческого мышления, проблема знания и истины, а также вопросы творчества, нравственности, свободы, ответственности и человеческого достоинства.

Ключевые слова: Интеллектуализм, интеллект, разум, мышление, сознание, знание, искусственный интеллект, философия, рационализм, творчество, нравственность, свобода.

INTELLECTUALISM AND THE PHILOSOPHY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Annotation

The article analyses, from a socio-philosophical perspective, the interrelated aspects of intellectualism and the philosophy of artificial intelligence. In the context of modern technological progress, the meaning of such concepts as human thought, reason, knowledge, consciousness, creativity and moral responsibility requires new interpretation. The article examines the historical-philosophical foundations of intellectualism, the nature of human intellect, the formation of artificial intelligence, the similarities and differences between machine and human thinking, the problem of knowledge and truth, and questions of creativity, morality, freedom, responsibility and human dignity.

Key words: Intellectualism, intellect, reason, thinking, consciousness, knowledge, artificial intelligence, philosophy, rationalism, creativity, morality, freedom.

Kirish. Insoniyat taraqqiyoti tarixiga nazar tashlansa, uning har bir muhim bosqichi insonning bilish va fikrlash imkoniyatlarini kengaytirishga intilishi bilan bog'liq ekanini ko'rish mumkin. Inson dastlab tabiat hodisalarini kuzatish orqali tajriba to'plagan bo'lsa, keyinchalik yozuv, ilmiy bilim, matbaa, mexanik hisoblash qurilmalari, kompyuter va raqamli texnologiyalar orqali o'zining intellektual imkoniyatlarini tobora kengaytirdi. Bugungi bosqichda esa inson tafakkurining ayrim funksiyalarini texnik tizimlar yordamida modellashtirish va avtomatlashtirish imkoniyati yuzaga keldi. Sun'iy intellektning rivojlanishi aynan shu jarayonning yangi bosqichini ifodalaydi va texnologik yutuq bo'lish bilan birga falsafiy savollarning yangi tizimini yuzaga keltirmoqda.

Avvalo, «intellekt» tushunchasining o'zi qayta ko'rib chiqilmoqda. Agar intellekt muayyan vazifani bajarish, muammoni hal qilish va ma'lumotlarni qayta ishlash qobiliyati sifatida tushunilsa, sun'iy intellektni intellektual faoliyatning bir ko'rinishi sifatida baholash mumkin. Ammo intellekt tushunchasiga anglash, ma'no yaratish, o'zligini his qilish, maqsad qo'yish, qadriyatlarini tanlash va axloqiy mas'uliyat kabi xususiyatlar ham kiritilsa, inson va sun'iy intellekt o'rtasidagi farq ancha chuqur ekanligi ayon bo'ladi. Shu sababli sun'iy intellekt masalasini faqat texnik fanlar doirasida o'rganish yetarli emas; mazkur hodisa falsafaning

ontologiya, gnoseologiya, antropologiya, aksiologiya va axloq kabi yo'nalishlari bilan bevosita bog'liqdir.

Intellektualizm ana shu jarayonlarni tushunish uchun muhim nazariy asos bo'la oladi, chunki u inson aqli, bilim va tafakkurining hayotdagi o'rnini markaziy masalalardan biri sifatida ko'radi. Sun'iy intellektning paydo bo'lishi esa inson intellektining o'ziga xosligi va chegaralarini yanada chuqurroq anglashni talab qilmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi — intellektualizm va sun'iy intellekt falsafasining o'zaro aloqador jihatlarini ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda falsafiy tahlil, tarixiy-falsafiy yondashuv, qiyosiy tahlil hamda tushunchaviy tahlil metodlaridan foydalanildi. Intellekt, tafakkur, ong va sun'iy intellekt tushunchalarining mazmuni Sharq va G'arb falsafiy tafakkuri hamda zamonaviy ilmiy qarashlar asosida qiyoslab o'rganildi; inson intellekti va sun'iy intellektning o'xshash va farqli jihatlarini tizimli tarzda tahlil qilindi.

Natijalar. Intellektualizmni keng ma'noda aql, bilim va tafakkurning inson faoliyatidagi ustuvor ahamiyatini e'tirof etuvchi falsafiy yondashuv sifatida tushunish mumkin. Ushbu tushunchaning mazmunini faqat «ko'p bilimga ega bo'lish» bilan cheklab bo'lmaydi: inson ko'plab ma'lumotlarni bilishi mumkin, ammo ularni tahlil qila olmasa, o'zaro bog'lay olmasa va asoslangan xulosa chiqara olmasa, bu holatni to'laqonli intellektual

faoliyat deb bo'lmaydi. Intellektual faoliyatning muhim belgisi — mavjud bilim asosida yangi fikr hosil qilishdir; bunda inson taqqoslaydi, farqlaydi, umumlashtiradi, sabab va oqibatni aniqlaydi, taxmin qiladi, dalillarni tekshiradi va xulosaga keladi.

Insonning intellektual imkoniyati tarixiy va ijtimoiy xarakterga ega. Shaxs dunyoga kelgan paytda tayyor intellektual tizimga ega bo'lmaydi; uning tafakkuri til, ta'lim, tarbiya, ijtimoiy munosabatlar va madaniy muhit ta'sirida shakllanadi. Sharq falsafasida ham aql va bilim masalasiga katta e'tibor qaratilgan: Forobiy inson kamoloti, bilim va aqlning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyatini chuqur tahlil qilib, insonning oqilona faoliyati va fozil jamiyat haqidagi qarashlarini ilgari surgan [1]. Bu jihatdan intellektualizmning zamonaviy talqini Sharq va G'arb falsafiy tafakkuridagi aql, bilim va inson kamoloti haqidagi qarashlarni yangi texnologik sharoitda qayta ko'rib chiqish imkonini beradi.

Intellekt, tafakkur va ong tushunchalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lsa-da, ular aynan bir ma'noni anglatmaydi. Intellekt insonning bilim olish, muammolarni hal qilish va yangi xulosalar chiqarish imkoniyatlarini ifodalasa, tafakkur voqelikni umumlashtirilgan holda anglash jarayonidir; ong esa insonning o'zini, atrof-muhitni va o'z faoliyatini anglashini ifodalovchi murakkab hodisadir. Inson tafakkurining muhim xususiyati shundaki, u faqat tashqi axborotni qabul qilish bilan cheklanmaydi: inson ma'lumotga ma'no beradi, uni shaxsiy tajribasi bilan bog'laydi va kelajakdagi faoliyatini rejalashtiradi. Sun'iy intellekt tizimlari axborotni qayta ishlashda yuqori imkoniyatlarga ega bo'lishi mumkin, biroq funksional natijaning mavjudligi avtomatik ravishda insoniy ongning mavjudligini anglatmaydi.

Sun'iy intellektning ilmiy konsepsiyasi XX asrda kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi bilan bog'liq holda shakllandi. Bu yo'nalishning rivojlanishida Alan Turingning qarashlari alohida ahamiyatga ega: u mashinalarning fikrlashi mumkin yoki mumkin emasligi masalasini bevosita falsafiy savol sifatida qo'yib, mashinaning inson bilan muloqot jarayonidagi xatti-harakatlarini baholashga asoslangan yondashuvni taklif qilgan [2]. Keyingi davrda mantiqiy tizimlar, ekspert dasturlari, mashinaviy o'rganish va neyron tarmoqlar inson faoliyatining turli jihatlarini avtomatlashtirish imkonini berdi; hozirgi davrda sun'iy intellekt tabiiy til bilan ishlash, tasvirlarni tahlil qilish va yangi mazmundagi materiallarni hosil qilish kabi vazifalarni bajarishga qodir tizimlarga aylandi.

Sun'iy intellekt falsafasining eng dolzarb savollaridan biri — mashina fikrlay oladimi, degan masaladir. Bu savolga ikki xil yondashuvni ajratish mumkin. Birinchi yondashuv funksional natijaga asoslanadi: agar mashina inson bajaradigan vazifani muvaffaqiyatli bajarsa, uni intellektual tizim deb baholash mumkin. Ikkinchi yondashuv esa fikrlashning ichki mazmuniga e'tibor qaratadi; unga ko'ra, tashqi jihatdan to'g'ri javob berish haqiqiy anglash mavjudligini isbotlamaydi. Jon Searl tomonidan ilgari surilgan «Xitoy xonasi» argumenti aynan shu muammoni muhokama qilishga qaratilgan bo'lib, unda belgilarni qoidalari asosida qayta ishlash bilan ularning mazmunini anglash o'rtasida farq mavjudligi ta'kidlanadi [3]. Demak, algoritmlar ma'lum vazifani bajarishi va shu bilan birga uning natijasi mazmunini inson kabi anglatmasligi mumkin.

Inson va sun'iy intellekt o'rtasida ayrim funksional o'xshashliklar mavjud: har ikkisi ham axborotni qayta ishlashi, muammoni hal qilishning muayyan variantini ishlab chiqishi, mavjud ma'lumotlardan yangi natijaga kelishi hamda murakkab ma'lumotlarni tasniflashi mumkin. Biroq bu o'xshashliklar ularning tabiati bir xil ekanligini anglatmaydi. Inson intellekti biologik organizm faoliyati, hissiy tajriba, til, ijtimoiy muhit va madaniyat bilan uzviy bog'langan bo'lsa, sun'iy intellekt matematik modellar, algoritmlar va ma'lumotlar asosida ishlaydi. Shuning uchun ularni ikki xil tabiatga ega, ayrim funksiyalarda o'xshash natija beruvchi tizimlar sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

Inson intellektining eng muhim xususiyatlaridan biri uning ma'no yaratish qobiliyatidir. Inson mavjud hodisalarni nafaqat kuzatadi, balki ularni «yaxshi», «yomon», «adolatli», «go'zal» yoki «foydali» kabi qadriyatlar asosida baholaydi hamda hali mavjud bo'lmagan holatlarni fikran modellashtirib, ularga erishish uchun maqsad qo'ya oladi. Inson intellektining yana bir muhim jihati — refleksiya, ya'ni o'z fikrini tahlil qilish, xatosini anglash, qarorini qayta ko'rib chiqish va o'z fikrlash usuliga baho berish qobiliyatidir. Shu bois sun'iy intellektning rivojlanishi inson intellektining qiymatini kamaytirmaydi, aksincha uning o'ziga xos tomonlarini yanada aniqroq anglash imkonini beradi.

Falsafada bilim tushunchasi axborotdan ancha keng mazmunga ega: axborot ma'lum ma'lumotlarning mavjudligi bo'lsa, bilim ularni anglash, tizimlashtirish va asoslash bilan bog'liq. Sun'iy intellekt katta hajmdagi ma'lumotlarni tez qayta ishlashi mumkin, biroq katta hajmdagi ma'lumotga ega bo'lish avtomatik tarzda haqiqatga ega bo'lish degani emas. Styuart Russell va Piter Norvig sun'iy intellektning ratsional agentlar va muayyan maqsadga yo'naltirilgan faoliyat bilan bog'liq keng ilmiy soha sifatida tahlil qiladilar [4]; bundan kelib chiqib, sun'iy intellektning imkoniyatlari uning qanday maqsadga yo'naltirilgani va qanday ma'lumotlar asosida ishlashiga bog'liqligini ko'rish mumkin. Shu sababli undan foydalanishda insonning tanqidiy tafakkuri zarur bo'lib qoladi.

Ijodkorlik masalasi sun'iy intellekt falsafasidagi eng qiziqarli muammolardan biridir. Bugungi texnologiyalar she'r, hikoya, musiqa, rasm va dasturiy kod yaratishga qodir. Agar ijodkorlik faqat yangi mahsulot hosil qilish bilan belgilansa, sun'iy intellekt yaratgan materialni ham ijod mahsuli deb hisoblash mumkin. Ammo ijod tarkibiga muallifning shaxsiy tajribasi, hissiyoti, dunyoqarashi va qadriyatlarini kiritilsa, masala boshqacha tus oladi: inson ijodkorining asarida uning hayotiy tajribasi va ichki kechinmalari aks etadi, sun'iy intellekt esa mavjud ma'lumotlar asosida yangi kombinatsiyalar hosil qiladi. Shu bois eng maqbul yondashuv — inson va sun'iy intellekt hamkorligida yangi ijodiy imkoniyatlarning paydo bo'lishini o'rganishdir.

Texnologik imkoniyatlarning kengayishi bilan axloqiy mas'uliyat masalasi ham kuchayadi. Sun'iy intellekt muayyan qarorni tavsiya qilishi yoki bashorat berishi mumkin, lekin ushbu qarorning inson hayotiga ta'siri uchun kim javob berishi masalasi ochiq qoladi. Tibbiyot, ta'lim, bank tizimi yoki davlat boshqaruvida algoritmik tavsiyalardan foydalanilganda noto'g'ri qarorning oqibatlari jiddiy bo'lishi mumkin; shu bois texnologiyaning ishlash tamoyillari, ma'lumotlar manbasi, xatolik ehtimoli va qarorning inson huquqlariga ta'siri baholanishi kerak. Nik Bostrom sun'iy intellektning kelajakdagi rivojlanishini insoniyat uchun katta imkoniyatlar bilan bir qatorda jiddiy xavflarni ham yuzaga keltirishi mumkin bo'lgan jarayon sifatida tahlil qiladi [5], bu esa texnologik taraqqiyotga na haddan tashqari optimistik, na mutlaq pessimistik munosabatda bo'lish kerakligini ko'rsatadi.

Muhokama. O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, texnologiyaning o'zi axloqiy yoki axloqsiz emas; uni qanday maqsadda yaratish va undan qanday foydalanish insonning axloqiy tanloviga bog'liq. Shu sababli sun'iy intellekt falsafasining markaziy masalasi faqat «mashina inson kabi fikrlay oladimi?» degan savol emas. Undan ham muhimroq savol — «sun'iy intellekt rivojlanayotgan sharoitda inson qanday qilib o'zining intellektual, ma'naviy va axloqiy ustuvorligini saqlab qoladi?» degan masaladir.

Aynan shu savol zamonaviy intellektualizmning mazmunini belgilaydi. Sun'iy intellekt inson intellektini o'rnini bosuvchi emas, balki uni to'ldiruvchi va inson imkoniyatlarini kengaytiruvchi vosita sifatida qaralganda, u insoniyat taraqqiyotiga xizmat qiladi. Buning uchun texnologik rivojlanish inson aqli, bilimi va ma'naviyatining ustuvorligini ta'minlaydigan tarzda yo'naltirilishi lozim. Inson intellektining ma'no yaratish, qadriyat asosida baholash va axloqiy mas'uliyatni o'z zimmasiga olish kabi xususiyatlari uni sun'iy intellektidan tubdan farqlab turadi va aynan

shu xususiyatlar raqamli jamiyat sharoitida yanada muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Amalga oshirilgan tahlil intellektualizm sun'iy intellekt falsafasini tushunishning muhim nazariy asosi ekanligini ko'rsatdi. Inson intellekti va sun'iy intellekt ayrim funksiyalarda o'xshash natija bersa-da, ular ikki xil tabiatga ega hodisalardir: inson intellekti ma'no yaratish, refleksiya, qadriyatli baholash va axloqiy mas'uliyat bilan tavsiflanadi.

Sun'iy intellektning rivojlanishi inson intellektining qiymatini kamaytirmaydi, aksincha uning o'ziga xosligini yanada aniqroq anglash zaruratini keltirib chiqaradi. Insonning kelajakdagi taraqqiyoti texnologiyadan voz kechish bilan emas, balki uni inson qadri, erkinligi, bilim va ma'naviyatini rivojlantirishga yo'naltirish bilan belgilanadi. Zamonaviy intellektualizmning asosiy vazifasi ham aynan shu — texnologik taraqqiyot sharoitida inson aqli, ma'naviyati va axloqiy ustuvorligini saqlab qolishdan iboratdir.

ADABIYOTLAR

1. Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
2. Turing A.M. Computing Machinery and Intelligence // Mind. – 1950. – Vol. 59, No. 236. – P. 433–460.
3. Searle J. Minds, Brains, and Programs // Behavioral and Brain Sciences. – 1980. – Vol. 3, No. 3. – P. 417–457.
4. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – 3rd ed. – Upper Saddle River: Pearson, 2010.
5. Bostrom N. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. – Oxford: Oxford University Press, 2014.